

5. Emberi és polgári jogok

Az az álláspont, amely az egyén nemzeti jogait az emberi jogokon kívül álló területnek tekinti, teret nyit a kivétel locke-i elvének. Egyes változatai kétségkívül eltérő mértékben teszik ezt lehetővé. Némelyikük nyilvánvaló előrelépést jelent a liberális nacionalizmus államainak jelenlegi gyakorlatával szemben, mint-hogy céljuk éppen a nemzeti diszkrimináció megakadályozása. Ám világos emberi jogi alapok híján megteremtik a kivétel lehetőségét, még ha csak magán a kisebbségi csoporton belül is. Szerintünk ugyanakkor létezik olyan emberi jogi hagyomány, amely akár pozitív, akár negatív értelemben kiindulási pontként szolgálhat a kérdés megválaszolásához. Következésképpen e hagyomány tükrében kell megadnunk az emberi jogok és nemzetiségi jogok viszonyrendszerét.

Világossá vált, hogy a speciális bánásmód, melyet e felfogás szerint a nemzetiségi jogok igényelnek, morális értelemben nem zárja ki a nemzetiségi jogokat az emberi jogok köréből, mégpedig azért, mert nem zárja ki az egyén emberi jogait a nemzetiségi jogok köréből. Az a kérdés tehát, hogy ha bizonyos egyének, akik egy adott nemzethez sorolják magukat, kisebbségben vannak egy politikai rendszeren belül az egyének egy többségben levő csoportjával szemben, létezhetnek-e a kisebbségi létüknek olyan jogi garanciái, amelyek feloldják a herderi felfogás kanti kritikájából következő dilemmát. Azaz teljesíteniük kell azt a feltevést, hogy mind a kisebbségi, mind pedig a többségi csoportok működésének és egymáshoz fűződő viszonyának végső mértékei egyetemes emberi morális értékek legyenek, méghozzá olyanok, amelyeknek egyben alapeleme az egyén.

Amint láttuk, a nemzeti kisebbségek elválaszthatók a törzsi kisebbségektől, és eközben a törzsi kisebbségek emberi jogi megítélése nem válik lehetetlenné. A nacionalizmus továbbá el-

választható a törzsiségtől és más, a modernitást megelőző társadalomszervezési formáktól. A nacionalizmus ugyanakkor a maga teljességében nem bír olyan szenvedélyszerű természetel, amely lehetetlenné tenné a racionális egyéni döntést nemzeti kérdésekben. Ezenkívül a nacionalizmus szenvedélyszerű felfogása sem azonosítható maradéktalanul a nacionalizmus érzelmi elemeivel, így a nacionalizmusnak van morálszociológiája. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy a nacionalizmus éppen részbeni örökségjellege miatt korlátokat állít az egyén döntései elé, hiszen az egyén nemzeti identitásának számos elemét készen kapja. Ám modernizációs elemei miatt a nacionalizmus egyéni döntésen alapuló változás tere is lehet, tehát az egyén nemcsak tartozéka nemzetének, hanem alkotója is. Kiderült, hogy a nacionalizmus fogalmának tartalma és az adott nemzeti körülmények megismerhetősége révén az egyén képes morális ítéletalkotásra, valamint morális vitára nemzeti kérdésekről mind saját nemzetének más nézeten levő tagjaival, mind más nemzetek tagjaival, a másik kapott adottságainak figyelembevételével.

Mindegyik emberi magatartásforma emberi jogi védelmének feltétele volt, hogy individuális legyen, azaz az egyén döntésének eredményeképpen születhessenek döntések az adott területen. Ugyanakkor a nemzet kollektív dimenziókkal is bír, ezért a nemzetiségi magatartásformák individualizációja, illetve annak mértéke a következő probléma, amelyre választ kell adnunk, ha emberi jogi dimenziót kívánunk adni a nemzetiségi jogoknak. Arra a kérdésre, hogy fennáll-e a választás az egyes nemzeti identitások között, vagyis lehetséges-e az identitásváltás, az a válasz született, hogy lehetséges, de ez lemondással járó folyamat. Éppen ezért kikényszerítése nyilvánvalóan sérti az érintett egyén esélyegyenlőségét. Ugyanakkor önkéntes elhatározás alapján, nem hatalmi kényszer alatt született szempontokat mérlegelve aligha kifogásolható.

Ugyanakkor a nemzeti döntések számottevő része közösségi döntés. Chandran Kukathas szerint egyéni és politikai összekapcsolása révén kell összhangot teremteni a liberalizmus és a közösségi értékrend között. A liberalizmusnak szerinte jó oka van rá, hogy kitüntetett jelentőséget tulajdonítson az egyéniségnek, ugyanakkor ne becsülje le a közösség érdekeit, amelyek

nem rendelhetők alá az egyéni érdekeknek. Kukathas szerint „a liberális elmélet nem abból az előfeltevésekből indul, hogy a társadalmi világ egymástól elszigetelt egyénekből épül fel”.²⁴⁰ Szerinte még Hobbes sem ezt gondolta. „Az egyének mindig csoportok, társulások tagjai, ami nemcsak viselkedésüket befolyásolja, hanem kötődéseiket és identitásérzéküket is alakítja.”²⁴¹ Egyetlen liberális teoretikusnak sincs oka tagadni ezt. „El kell viszont utasítania azt a javaslatot, hogy az alapvető morális követeléseket ilyen csoportokhoz kapcsoljuk, s hogy a politikai társulás feltételeit ezen partikuláris követelésekre tekintettel határozzuk meg.”²⁴²

Kukathas tehát a csoport potenciális belső megszorításai kapcsán értékeli a csoport szerepét. Azt a lehetőséget, hogy a csoport maga is elfogadja a liberális értékrendet saját belső életében, nem tekinti központi jelentőségűnek, noha ebben az esetben a csoport a liberalizmus szabályaira épülő döntéshozatali mechanizmusok eredményeképpen alakítja ki álláspontjait, s fogalmazza meg igényeit, beleértve jogigényeit is.

Ugyanakkor Kukathas a csoportok változását is ellenérvnek tekinti. A legfőbb indoknak – amely miatt szerinte el kell vetni azt a gondolatot, hogy a csoportok követelésesei legyenek az erkölcsi és politikai megállapodások alapjai – azt tartja, hogy a csoportok nem állandó és változatlan létezői az erkölcsi és politikai univerzumnak. Csoportok állandóan képződnek és felbomlanak. A csoportok léte nem előzi meg a jogi és politikai intézményeket, illetve nem független tőlük, hanem ezek az intézmények adnak nekik formát.

Kukathas szerint „a csoportformálódás környezeti hatások következménye”, és e környezeti tényezők között ott találjuk a politikai intézményeket. „Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a kultúra nem lényeges, csak azt, hogy nem alapvető a csoportidentitás kialakítása szempontjából.”²⁴³

A csoportformálódás okai nem teszik a csoportérdekeket illegitimé, ugyanakkor rávilágítanak arra, miért nem lehet a létező csoportra hivatkozva megválaszolni a kérdést, hogy tudniillik milyen politikai intézmények védhetők. „Ezek az érdekek gyakran csak bizonyos történelmi körülmények folytán léteznek, illetve öltik fel sajátos alakjukat, vagy amiatt, hogy meghatározott politikai intézmények állanak fenn; nem pedig azért, mert

részei valamilyen természetes rendnek.”²⁴⁴ Ezek állandósága mellett tehát nem szól több érv, mint hogy betartsuk a politikai megállapodásokat. A liberális politikai elméletek viszont az „érdekek sokaságának létezését teszik meg kiindulópontjuknak, és azt kérdezik, hogyan vagy milyen elvek alapján dönthet egy politikai rend a versengő követelések közt, vagy egyeztetheti össze őket”.²⁴⁵ Ezért a politikai kérdéseket inkább az egyén, nem pedig a csoport szempontjából vizsgálja. Mindebből Kukathas szerint nem következik valamiféle absztrakt egyén. „Az egyének csakúgy, mint érdekeik, nem léteznek elvontan.”²⁴⁶ A csoportoknak így nincs erkölcsi elsőbbségük. Változó történelmi képződmények – egyének társulásai –, melyeknek követelései erkölcsileg értékelhetők.

A csoportba tartozó egyének között érdekellentétek állhatnak fenn. A kulturális közösségek sem teljesen homogének, nem osztatlan egészek, hanem egyének társulásai, akik egymástól különböző mértékben eltérő értékekkel rendelkeznek. Liberális szempontból tehát nem kell a kulturális jogok fogalmában gondolkodni. A liberális elmélet szerinte nem ad elsőbbséget azoknak, akik igényt tartanak rá, hogy a közösség mint egész érdekében szólaljanak fel, még akkor sem, ha ők vannak többségben, mivel a kisebbség érdekeit nem lehet figyelmen kívül hagyni. A liberális elmélet szerinte a kulturális közösségeket végső soron magántársulásokhoz vagy – egy kissé eltérő metaforát használva – a választói közösségekhez hasonlónak tekintti. Ebből következően pedig nem kell tartósnak lenniük.

Kukathas tehát nem veszi figyelembe, hogy az egyének saját döntései is jelentős állandósággal bírhatnak, s ez éppen nemzeti sajátosságaik megőrzésének szándéka kapcsán figyelhető meg. Ezért nemzet és politika viszonya nyilvánvalóan nem magyarázható a magántársulások mintája alapján, hiszen az nem függetleníthető az államtól, amely nem magánintézmény. Ugyanakkor a liberális állam társulási elemei mégis származtathatók az egyéni akaratból, még ha környezete egyes elemeit készen is kapja az egyén. Ezért sem Kukathas komunitárius végkövetkeztetése, sem pedig a nemzeti magántársulások laza rendje nem működhet az egyén nemzeti egyenlőségének megfelelően. Mindkét esetben ugyanis fennmarad annak lehetősége, hogy az államot kialakító egyetértés részévé csak polgári

egyik csoportjának nemzeti sajátosságai váljanak. A másik fele választhat a magántársulás és a törzsiség között. A kulturális jogok fogalmára éppen emiatt van szükség. Ám, s ezt a szerző jól látja, a politikai szint nélkül a kulturális jogok irreálissá válhatnak. A problémát azonban nem a kulturális jogok feloldásával, hanem – a liberális állam szabályrendszerét betartva – politikai jogokkal való kiegészítésükkel lehet megoldani.

A közösségi döntések számottevő része politikai vonatkozású, sőt az állam révén történik. Éppen ezért pusztán az emberi jogok általános fogalomkörén belül több megoldhatatlan probléma elé állítja az érintetteket. Ezért meg kell vizsgálni a nemzeti jogok polgári jogi jellegét.²⁴⁷ Problémafelvetésünknek a következőképpen kell hangoznia: vajon az egyén az állam polgáraként, tehát az államot alkotó politikai közösség tagjaként is igényelheti-e, hogy az állam intézményrendszere révén fejleszthesse azon nemzeti sajátosságait, amelyet az állam intézményrendszere révén lehet csak fejleszteni, ami a liberális demokráciában egyben azt is jelenti, hogy a politikai közösség egészének vagy legalább többségének közös döntései által tehesse ezt.

David Miller például az állampolgárság és nemzeti hovatartozás kötelezettségeit sem tartja azonosíthatónak, ugyanis állampolgári szinten vita folyhat a minimális állam, illetve az állam és nemzet megegyezésének elképzelései között. A vita tárgya lehet az eltérő nemzetiségűek asszimilációja, illetve az állam felosztása a nemzeti különbségek mentén. Az állampolgárok együttműködése a kölcsönös előnyök elvén nyugszik. Míg a nemzeti kötelezettségek alapulhatnak a szigorú reciprocitás elvesztésén abban az értelemben, hogy az államba redisztributív elemek épülhetnek, melyek mögé érnek annak, amit egyébként az egyes résztvevők racionális önérdeke diktálna.²⁴⁸ Ugyanakkor ha el tudjuk képzelni a nemzeti sajátosságok összeilleszthetőségét, akkor Millerrel ellentétben feltételezhető olyan politikai vita az állam különböző nemzetiségű polgárai között, amely – miközben a kormányzat jellegéről folyik – nem veszélyezteti az egyes nemzeti csoportok fejlődését. Ennek hiányában nem létezhetne politikai közösség többnemzetiségű államokban, de létezik.

Továbbá ha az ilyen vita irreális, akkor nyilvánvalóan aligha beszélhetünk állampolgári egyenlőségről, hiszen az adott állam polgárai a modern társadalom egyik alapelemének, a nemzeti

kultúrának a kérdésében kerülnek hátrányos helyzetbe más embertársaikkal szemben. Ezt a hátrányt kiegyenlítő csomagot szokás gyakran a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak nevezni, arra célozva, hogy a jogok egy olyan, a többségétől eltérő együtteséről van szó, amely révén kiegyenlíthetik kisebbségi mivoltukból eredő hátrányaikat. Ugyanakkor az ilyen igény, nevezetesen a közösségi döntéshozatal s ennek révén az egyes területek közösségi igazgatása a modern liberális demokrácia sajátja. Ezen elv nélkül nem beszélhetnénk modern alkotmányosságról. Az állam intézményrendszerének olyan szerkezete híján, amely a többségnek és kisebbségnek egyaránt biztosítja a döntéshozatalban való effektív részvételt, valamint annak jogát, hogy ellenőrizze a másik fél cselekedeteinek törvényességét, sőt politikai tekintetben a helyességét, az emberi jogok is érvényesíthetlenné válnának. Ennek kapcsán felvethető, hogy az állam intézményrendszerében helyet kell kapniuk olyan intézményeknek, melyek révén különböző nemzetiségű polgárai, közösségi döntéseik révén, állami késleltetés nélkül fejleszthetik azon sajátosságait, amelyek közösségi természetűek. Ugyanakkor ezeknek az intézményeknek sem jellege, sem pedig működésük módja nem sértheti a liberális demokrácia intézményes alapjait. A kisebbségek intézményeinek is meg kell tehát felelniük az alkotmányosság alapelveinek. Saját ügyeikben is elfogadhatatlanok az alkotmányos demokrácia elveit sértő autonóm döntéseik, beleértve a „kisebbség kisebbsége” jogainak megkérdőjelezését. Tehát a kisebbségi közösség berkein belül is kialakulhat politikai kisebbség, melynek a liberális demokrácia alkotmányos szabályai értelmében a többség ellenzékét megillető jogokkal és intézményes garanciákkal kell bírnia.

Persze ennél a pontnál egy kérdés vetődik fel a liberális demokrácia bevett intézményrendszere kapcsán. Nevezetesen az, hogy a liberális demokrácia vajon biztosíthat-e nemzeti kisebbségeinek saját általános jellemzőihez hasonló, általánosan alkalmazható intézményes garanciákat, méghozzá mind az egyéni, mind pedig a csoportos politikai aktivitásaik számára. Például a hatalom hármas megosztása, a szubszidiaritás vagy például az egyesülési szabadságból eredő intézmények kis különbségekkel ugyan, de a liberális demokráciákban mindenütt léteznek. Következésképpen fel kell tenni a kérdést: van-e ehhez ha-

sonló egyetemesen érvényesíthető intézményes mintája a nemzeti különbségek megjelenítésének a liberális demokrácia államszerkezetében. Létezik-e olyan modell, amely legfeljebb kis eltérésekkel alkalmazható minden állam és minden nemzeti kisebbség és többség esetében, ha azok elfogadják az állam szerkezetének liberális elveit? A válasznak ebben az esetben tagadónak kell lennie. Nincsen ilyen általános modell, még ha történetek is kísérletek ennek kialakítására.

Azért nincs, mert az egyes kisebbségek nem egy, hanem több vonatkozásuk alapján különböznek egymástól. Más jellegű intézményekre lehet szüksége például egy kis létszámú és egy nagy létszámú kisebbségnek, egy területileg koncentrálnak és egy szórványkisebbségnek vagy éppen egy olyanak, amely részben területileg koncentrált, részben pedig szórványkisebbség. Ezek és más különbségek pedig akár egyazon országon belül egyszerre is megjelenhetnek. Nem jelent elegendő közös alapot még az általánosan elfogadottnak tűnő önkormányzatiság elve sem, jóllehet ezt az elvet szinte mindegyik kisebbség érvényesíteni szeretné, de egyrészt eltérő intézményes keretek között, másrészt az állami döntéshozatal további intézményeiben történő képviselő nélkül nem tartják elégségesnek. Egy népes kisebbség esetében például aligha elegendő a kisebbségi önkormányzat, a törvényhozásban való képviselő, sőt akár a kormányban történő részvétel lehetősége nélkül. Az autonómia tehát önmagában nem minden esetben elégséges intézményes feltétele a kisebbségben élők nemzeti fejlődésének.

Ha pedig nincsen egyetemesen alkalmazható intézményes megoldás, akkor felvetődik a kérdés: van-e egyáltalán elvi alapja a különböző nemzetiségű polgárai nemzeti egyenlőségének a nemzeti kollektivitás szintjén. Lehetnek-e egyáltalán a modern államnak nemzeti különbözőségükben is egyenlő polgárai? Hiszen, mint kiderült, az ilyen állam nemzetileg nem lehet semleges. Ha ugyanis eltérő nemzetiségű polgárai nemzeti egyenlősége nem lehetséges, akkor a legjobb esetben sem marad más megoldás, csak a liberális nacionalizmus fokozatos beolvadást kínáló alternatívája s végül az államon belüli teljes nemzeti homogenitás.

Ám a polgári egyenlőségnek létezhet egy, a nemzeti különbözőséget magában foglaló tere. Ez a tér azonban, éppen a külön-

bözőségek sokfélesége miatt, nem jelenthet ugyanolyan intézményeket és lehetőségeket még egyazon kisebbséghez, illetve többséghez tartozó személyek estében sem. Például a többség tagjai is élhetnek helyileg kisebbségben, vagy egy regionális többséget alkotó kisebbséghez tartozó személyek is élhetnek szórványban. Ám az ilyen esetben felvetődhet a kérdés, hogy nevezhetjük-e szabadságnak ezt az állapotot. Nyilvánvaló ugyanis, hogy más lehetőségekkel bírnak a nagyobb, illetve a kisebb létszámú nemzeti csoportok, sőt ezek egyes tagjai és alcsoportjai.

Éppen ez az érv hangzik el oly gyakran a nemzeti homogenizáció alátámasztásaként a nemzeti kisebbségek nemzeti jogok általi úgymond gettósítását bírálva és a nemzeti többség kultúráját a nemzeti lehetőségek feltételeként értékelve. Ám az egyénnek a nemzeti kollektívában megjelenő szabadságát eredeztethetjük abbéli akaratából is, hogy ilyen közösséget alkosson. Sőt elsősorban belőle kell eredeztetnünk, hacsak nem valljuk a szabadság olyan felfogását, hogy az állam jogosult kijelölni, miben is rejlik polgárai szabadsága. Ebben az esetben, mint az már korábban kiderült, a liberális demokrácia alapelveivel kerülünk összeütközésbe.

Ha az egyéni akarat a kérdés értékelésének alapja, akkor a kollektíva intézményes tere a kollektíva teljesítményének szintjével is mérhető. Azaz olyan intézmények kialakítása indokolt, amelyek arányban állnak az adott kollektíva társadalmi kapacitásaival. Ezeket az intézményeket egyébként a liberális demokrácia alapelveit magáénak tekintő közösség méltányosnak is tekintti, még abban az esetben is, ha nem is jelentenek azonos státust a többséggel vagy éppen egy nagyobb, vagy más helyzetben levő kisebbséggel. Az egyenlőség ebben az esetben a nemzeti fejlődés olyan lehetőségében rejlik, amely nem akadályozza az adott csoport tagjainak és a csoport egészének teljesítményeit. Az ilyen helyzet a különböző nemzeti csoportok eltérő teljesítményeit fogja ugyan eredményezni, ám ebben az esetben teljesítményük tőlük függ, az állam intézményes lehetőségei rendelkezésükre állnak. Az egyes államok közti különbségek tekintetében is hasonló különbségekről beszélhetünk. Például ilyen a nemzetihez részben hasonló egyenlőtlenségek megoldása. A vallásszabadság sem azt jelenti, hogy minden vallást és egyházat ugyanakkorává tesz az állam. Mint ahogy a sajtósza-

badság sem értelmezhető úgy, hogy az állam minden egyes sajtóorgánumot ugyanolyan terjedelművé és példányszámúvá tesz. Sőt ennek éppen a fordítottját, a vallásszabadság és a sajtószabadság súlyos korlátozását jelentené, hiszen jelentősen behatárolná az egyén szabad választását.

Ugyanakkor a nemzetiségi jogok is értelmezhetők a fenti szabadságjogokhoz hasonlóan. Esetükben is megragadható az adott nemzethez való tartozásra való egyéni akarat. Intézményekre neki is szüksége van az egyes nemzeti sajátosságaik ápolására és fejlesztésére, ezért akarata szükséges ezen intézmények létrehozására, fenntartására, fejlesztésére. Azaz vannak emberek, akik igénylik ezeket az intézményeket, és akadnak olyanok is, akik az ilyen intézményeket létre szeretnék hozni.

Felvethető persze a kifogás, hogy a semleges állam elválik a sajtótól, illetve a vallási intézményektől, például az egyházaktól. A vallásszabadság mint emberi jog kapcsán fontos leszögezni, hogy a nyilvánvaló különbségek mellett több, számunkra is lényeges ponton hasonló problémákat old meg, mint az egyén nemzeti jogainak emberi jogi felfogása. A vallás szerkezete ugyanis számos tekintetben hasonlít a nemzetihez. Az egyes vallások eltérnek egymástól, így a vallás szabadsága a köztük történő választás szabadságát is jelenti. Ugyanakkor a legtöbben nem maguk választják „első” vallásukat, illetve egyházon kívülségüket, hanem gyermekként a szüleik, illetve szélesebb társadalmi környezetük, sőt gyakran a politika dönt róla, beleértve vallásos neveltetésüket. Továbbá az egyes vallások sokrétű nézetek együttese, amelyek minden homogenizáló szándékuk ellenére különféleképpen hatnak az egyes egyének személyiségére. A vallások sem állnak kizárólag racionális és pontosan univerzális egységbe foglalható elemekből, a különféle vallások számos sajátossággal bírnak. Ezért az egyes vallásos emberek hite is eltér a többiekétől, és a kérdés éppen ezért individualizálható. Továbbá a vallásszabadság is magában foglalja a más vallás gyakorlása elnyomásának tilalmát a domináns egyház által. A vallások is tartalmazznak szenvedélyszerű elemeket. Kialakulásuk történeti jellegű, azaz felfedezhető kialakulásuk módja és az emberi jogi felfogás közötti feszültség. Vagyis a vallások zöme sem demokratikus politikai viszonyok joguralmon alapuló vi-

szonyrendszerében keletkezett. Sőt, fennállása során számos egyház nem is támogatta az ilyen viszonyok kialakítását. A politikával való összefonódásuk részben más jelleggel bírt, mint a nacionalizmus esetében, ám vallások is működtek állami ideológiaként, illetve egyes egyházak az állam intézményrendszerének részeként. A vallásszabadság éppen ezért vált emberi joggá. Éppen ezért jogosult az egyén arra, hogy maga dönthesse hitéről.

Ugyanakkor a vallásszabadság immár magában foglalja a politika semlegességének követelményét az egyes egyházak iránt, s ez nyilvánvalóan különbség a nacionalizmus szerepéhez képest. De a semlegesség egyik eleme mégsem mellőzhető. Nevezetesen az állam semlegessége nem jelenti feltétlenül azt, hogy a politikai közösség tagjai és választott képviselői, illetve az állam hivatalnokai vallástalanok, ám azt igen, hogy sem többségi, sem pedig hivatali hatalmukat nem használhatják valamely egyház domináns helyzetbe hozatalára.

További lényeges különbség, hogy az egyházak esetében dogmatikai jellegük miatt korlátozott vita folytatható ezek alakításáról. A nemzetek esetében ez a vita szélesebb lehet. Az egyes egyházak szabályrendszere ugyanis pontosabb, mint a nemzeteké. Ezért az adott egyházhoz tartozásnak formalizált kritériumai vannak, míg a nemzetnél a kérdés összetettebb.

Emiatt az állam semlegességének kérdése is összetettebb nemzeti vonatkozásban. Mint azt már többen leszögezték, a modern állam nem lehet maradéktalanul semleges nemzeti tekintetben. Az állítás ugyanakkor pontosítható, mivel nem minden esetben van így a semleges állam esetében sem. Itt is létezhetnek közszolgálati médiák, amelyek semlegessége elvárható, s ez pontos híradást és arányos teret jelent a társadalom és politika egyes szereplőinek, irányzatainak tevékenységéről. Az állami orgánum tehát pontosan és arányosan jelentet meg tudósításokat, valamint ad teret a különbözőségeknek. Az egyes vallások intézményeinek állami finanszírozása esetén nem az az eljárás sérti meg a vallásszabadság elvét, amely az állam mind-egyik vallására egyaránt érvényes közös kritériumok alapján finanszíroz – lényegében ugyanezt jelenti, ha a döntést adóbevételei rovására a polgáraitra bízta –, hanem az, amely maga dönti el, melyik vallás a neki tetsző és ezért anyagilag támogatandó,

és melyik nem. Mindkét esetben az állam semleges bánásmódjának alapja az állam polgárainak az a joga, hogy pontos és hiteles információkhoz jussanak a közügyek állásáról, illetve hogy maguk dönthessenek vallásos hitükről. Az állam viselkedése így két, az emberi jogok körébe sorolt érveléssel követelhető és indokolható. Mindkettő az egyén joga. Az első jogot az állam keretein belül érvényesíti az egyén, a másikat pedig az egyházak keretein belül, vagy éppen azokból kívül maradva. Azaz mindkét jog érvényesítése másokat is feltételez, feltételezi, hogy az egyén a jogát másokkal együtt is gyakorolhassa. És ennek révén a jog gyakorlása intézményesülhet, azaz sajtóorgánumok, rádió- és tévécsatornák, egyházak formájában válik gyakorolhatóvá.

Ha azonban az egyén jogát eltávolítjuk ezen intézmények mögül, akkor nem marad más, mint ezen intézmények joga. Az egyén pedig részben ezen intézmények belső hierarchiájában találja magát, részben pedig a köztük levő hierarchikus viszonyrendszerben. Az államtól sem követelheti, hogy velük szemben megvédje, hiszen ebben az esetben az államnak is joggal lehetnek saját preferenciái e hierarchiák megtartásával vagy éppen átrendezésével kapcsolatban, minthogy az állam maga is függ az ilyen rendszertől.

A modern állam ugyanakkor szerkezetét tekintve alkalmas arra, hogy az egyéni akarat megnyilvánulásának intézményes kereteit biztosítsa. Mind a képviseleti rendszer különféle formái, mind a közvetlen demokrácia lehetősége egyes esetekben, mind pedig a sajtó, a kutatás szabadsága, a gyülekezési és egyesülési jog lehetőséget biztosít, hogy a különféle nemzeti hovatartozású polgárok, sőt azok egyes csoportjai, illetve egyes egyének kifejezhessék egyéni nemzeti preferenciáikat, illetve álláspontjukat azon nemzeti sajátosságaik képviseletének általuk helyesnek tartott módjáról, amelyek közösségi jelleggel bírnak. Ez pedig elég alapot teremt ahhoz, hogy e kérdésekről morális érveket sem nélkülöző vita folyjék, és az egyén nemzeti jogait is magában foglaló alkotmányosságnak megfelelő döntés születessen politikailag vitás esetekben is.

Az ilyen rendszer tehát nem teremt azonos pozíciókat az egyes polgárai által alkotott nemzeti csoportok számára, de az esélyegyenlőség kereteit megteremti. A klasszikus emberi jogok esetében is elsősorban az eltérések védelméről van szó, nem

csak a másokkal azonos állásponthoz való jogról. Például véleményszabadság esetén is maga választja meg az egyén, mit akar mondani, ám figyelembe kell vennie embertársait is. „Ugyanakkor nemcsak a kifejezés szabadsága nem abszolút, de a védendő érdekek sem élveznek feltétlen elsőbbséget a véleménynyilvánítással szemben. A korlátozás igazolhatósága minden esetben a szólás által okozott vagy okozható sérelmekről függ.”²⁴⁹ Maga a mondanivaló tartalma azonban szabadon választott, alakított, illetve gondolatilag teremtett. Sőt éppen keletkezéselméleti szempontból ebben az esetben is felvethető, hogy nem minden hangoztatott álláspont támogatta és támogatja a véleményszabadságot. Éppen ezért van szükség jogi védelmére.

Nyilvánvaló, hogy hátrányos helyzetbe sodort csoportok esetén felvetődhet a pozitív diszkrimináció igényének jogossága is. Ezt maga az eddig felvázolt modell nem tartalmazza, mivel a pozitív diszkrimináció esetében a hátrányok ellensúlyozásának morális kötelezettségéről van szó. E morális kötelezettség indoklásánál helyesnek tartjuk Bhikhu Parekh argumentumait, a hátrányba kerültek szenvedésének, valamint az őket hátrányos helyzetben tartók lealacsonyodásának és a múlt sérelmei ellensúlyozásának morális érveit.²⁵⁰ Ugyanakkor szerintünk a pozitív diszkrimináció alapja, modellünk lényege az érintettek létező képességeinek a modern állam feltételrendszerét is igénybe vevő szabad realizálása, még ha az rendkívüli esetekben önmagában nem is elégséges, vagyis pótlólagos segítségre is szüksége van. Ám az is csak e képességekre épülhet.

Ugyanakkor a fenti összefüggés azt is jelzi, hogy modellünk nem jelenti a nemzeti kisebbségek ún. többletjogait. Ebben az esetben tehát nincsen szó rendkívüli jogi helyzetről, a kisebbségben élők nem többletjogokat kapnak, hanem a nemzeti esélyegyenlőség egyéni és közösségi keretei alakulnak ki számukra is. Ez így van akkor is, ha a létező, a többségi nemzet hatalmát garantáló rendszeren változtatni kell. Ehhez persze mindenekelőtt az egyén nemzeti jogainak kell az alkotmányos alapjogok közé kerülnie, még hozzá olyan szinten, amely biztosítja számára az esélyegyenlőséget nemzeti fejlődésének vonatkozásában is.

Nemzeti értelemben is érvényesülnie kell mind a negatív nemzeti jogoknak, azaz a jognak a be nem avatkozásra, mind a pozitív jogoknak, azaz a jognak a segítségre, mind az adminisztrációs jogoknak. Narveson szerint ugyanis minden alapjog esetében ez utóbbihoz jutunk el. Ahhoz, hogy miképpen adminisztrálják az adott jogot. Jogunk van tehát arra, hogy jogainkat megfelelő módon és ésszerűen adminisztrálják. Pozitív jogaink esetén jogunk van mások bizonyos fajta aktivitására. És ez az adott jog adminisztrálását is jelenti. A negatív jogok esetében pedig annak hatékony megakadályozására van jogunk, hogy kárt okozzanak nekünk.²⁵¹

Nyilvánvaló, hogy aligha minősíthető indulati tényezőnek például az egységes vámhatárok szükségessége a feudális áru-megállítási joggal szemben, az egységes törvényes rend, az egységes hivatalos nyelv, az anyanyelvi képzés, a tudomány és a közigazgatás nyelve és kapcsolatuk az anyanyelvi képzéssel szemben. Ugyanúgy a tudomány és a gazdaság kapcsolata vagy éppen az az elv, hogy ezek a nyelvek beszélt nyelvek, és így folyamatosan fejlődő, gazdagodó nyelvek legyenek, ne pedig holt nyelvek. Ugyanakkor ezek és más elgondolható elemek kulcs szerepet játszottak a nacionalizmus kialakulásában. Megértésük lehetősége pedig egyben morális értékelésük lehetőségét is jelenti.

A felsorolt példák mindegyikével kapcsolatban feltehetőek olyan morális természetű kérdések, amelyek alapja az egyén. A felsorolt példák alapján a nacionalizmus morális alapjai nem függetlenek az egyéntől, s aligha állítható róluk, hogy az egyéni akarat irreleváns ebben a kérdésben, minthogy kollektív természetű problémáról van szó, amelyben az egyén csupán valamely kollektíva részeként, a kollektíva szabályainak alárendelve értelmezhető. Ugyanakkor számos esetben mégis ez történt. Például ezt jelzi Hobsbawm instrumentalista nemzetalkotási elmélete. Nemzeteket úgymond alkotni kell, központilag kell kialakítani azokat a tényezőket, amelyek a nemzettudat nélküli embereket nemzettudattal bíró emberekké változtatnak. Ezért egy központi sémába kell beilleszteni őket. S ez a nézet nyilvánvalóan jelentős hatással volt számos nemzet születésére. Ugyanakkor aligha lehet szabadon megválasztani e sémát. Amint az az instrumentalizmus kritikája kapcsán világossá vált, a nemzetek

prenacionális előzményeit nem lehetet figyelmen kívül hagyni. A kiválasztott nyelvjárásnak beszéltnek kellett lennie, s így a többi nyelvjáráshoz aránylag közel állónak. A kulturális hagyományvilágnak élőnek, reálisnak kellett lennie a romantika minden adaléka ellenére. A politikai tapasztalatok a meglevők voltak, s a vágyott politikai szerkezetnek is a létezőnek kellett alapként szolgálnia. A gazdasági elképzelések aligha szakadhattak el a létező sajátosságoktól és reális érdekvizonyoktól.

Az ember azonban morálisan jogosult arra, hogy eljuthasson a társadalom nemzeti szintjére. Morális joga, hogy ezt saját öröksége alapján tegye, maga dönthesse az örökség egyes elemeinek súlyáról saját vonatkozásában, és vitát folytathasson ezekről a kérdésekről mások vonatkozásában. Azaz morális joga, hogy megítélhesse a nemzeti jellemvonásokat, alakíthassa, sőt alkotassa azokat. Azaz maga határozhasson arról, mit és hogyan kíván használni elődei nemzeti kultúrájának eredményeiből a modernizáció őt érő kihívásai kapcsán.

Ebben az elvben egyaránt megjelenik a nacionalizmus primordiális és modernista felfogása. Ugyanakkor egyik sem bír egyedül meghatározó jelentőséggel. A prenacionális örökség léte tagadhatatlan, ugyanakkor egymagában nem egyedüli forrása az adott nemzet sajátosságainak. Az ugyanis a nemzet előtti sajátosságok modernizációjából is származtatható. Ugyanakkor a nemzet nem tekinthető pusztán a modernizáció eredményének. Éppen ezért állítható, hogy az egyén a nemzeti mivolt mindkét forrására jogot formálhat. Jogot formálhat rá, hogy véleményt alkosson nemzeti örökségéről, elválasztva annak pozitívnak tartott elemeit a negatívaktól, hogy használja, illetve ne használja örökségének egyes elemeit, valamint arra, hogy alakítsa, átalakítsa ezt az örökséget, új elemekkel gazdagítva azt, s ezzel használhatóvá tegye kora kihívásainak megoldására.

Ugyanakkor feltehető a kérdés, hogy az egyén miként viszonyulhat mások hasonló törekvéséhez. Joga van-e véleményt alkotni, s azt érvényre juttatni azokban az esetekben, ha véleménye e kérdésekben eltér a többiekétől? Létezik-e felelőssége a többiek álláspontjával kapcsolatban? Ezek a kérdések természetesen csak akkor tekinthetők morálisan relevánsoknak, ha igazolható, hogy az eltérő nemzeti álláspontra helyezkedő egyének egyénileg is képesek megérteni a másik fél álláspontját.²⁵²

Morális felelősséggel tehát csak az az egyén viseltethet egy másik nemzethez tartozóval szemben, aki számára adott a lehetőség a másik megértésére. Ha ugyanis csak saját nemzettársaim megértésére vagyok képes, ha csak nemzetem kollektivitásának részeként vagyok képes kommunikálni más nemzetek tagjaival azok kollektivitása révén, akkor joggal vetődhet fel az organikus nemzetfelfogás helyessége, s így az individuális morális felelősség megkérdőjelezhető.

Ám a nemzetek kialakulásának időszaka éppen az európai gazdasági és kulturális kooperáció elmélyülésének idejére tehető, s az egyéni kapcsolatok kiterjedésével járt együtt, s ez a folyamat azóta csak erősödött. Rousseau nemzetállama aligha bírna az ipari forradalommal. A tudományokat betiltani sem kellene, azok aligha fejlődhetnének nemzetközi viták nélkül. Ám a tapasztalat is mutatja, hogy ez nincs így, az egyén rendelkezik ama képességgel, hogy más különbségek mellett a nemzeti különbségek ellenére is képes legyen morális álláspontok kialakítására.

És végül még egy érv: maga a nemzeti gondolat is terjedt az egyes előnemzetek tagjai közt. Nem függetlenül jelent meg minden egyes nemzetté váló csoportban, hanem egymástól vették át a gondolat egyes változatait, s kombinálták e változatokat, majd ezeket is továbbadták. Magának a nemzeti gondolatnak a terjedése is bizonyítéka a nemzeti autarkia lehetetlenségének, beleértve a nemzeti autarkiát hirdető gondolatok terjedését is. Rousseau érthető a nem franciák számára is, de a franciák is értik, nem csak Genf polgárai.

Az egyén ennek alapján képes elgondolni, hogy melyek a nemzet legfontosabb értékei, s így más egyének, sőt más nemzetiségű egyének ilyen igényének megalapozottságát is képes belátni. Ugyanakkor képes a nacionalizmus intoleráns, agresszív elemeinek elgondolására is, így felismerheti ezeket más egyének vonatkozásában, beleértve a más nemzetiségűeket is.

Tehát az egyén az általános jellemzők szintjén képes rá, hogy kialakítsa álláspontját más nemzethez tartozó egyének, illetve az egyének valamely csoportjának nemzeti kérdéskörével kapcsolatban. Ám megértheti-e azok konkrét nemzeti problémáit, s véleményt formálhat-e azokról? Nyilvánvalóan csak akkor, ha részletesebben megismeri azokat. Ám maga is dönthet úgy,

hogyan informálódik az adott kérdésben, s döntése nem tartozik a megvalósíthatatlan döntések kategóriájába. És nemcsak abban a kérdésben dönthet, hogy egyénileg támogatja az ilyen információkat szolgáltató forrásokat, hanem abban is, hogy saját állama támogassa más nemzetek megértő megismerését. Azaz szorgalmazhatja, hogy az állam tartson fenn, illetve támogasson olyan intézményeket, programokat, amelyek révén polgárai megérthetik, s maguk is megíthetik más nemzetiségű egyének tetteit, problémáit. Szorgalmazhat olyan típusú iskolai képzést az állami oktatási rendszerben, hogy erre minél többen és minél magasabb szinten legyenek képesek.²⁵³ Segítheti a kölcsönös közeledést, egymás kultúrája megismerésének, megbecsülésének, sőt megszeretésének révén. Ez a folyamat kisebb nemzeti kisebbségek esetén segíthető regionális szinten is. Persze ebben az esetben a nemzeti nevelés korábbi célkitűzését jelentősen módosítani kell, ugyanis ebben az esetben az ideálkép nem a nemzetállam iránt hatékonyan elkötelezett fegyelmezett polgár képe. A Fichte által megfogalmazott nemzetállami célkitűzést, mely szerint az állami nevelés egyrészt hazafiakat és hadsereget teremthet, másrészt nemzeti értelemben művelt embereket,²⁵⁴ nyilvánvalóan át kell alakítani. Saját nemzetünk megismerésén kívül olyan ismeretek és készségek megszerzésére van szükségünk, amelyek révén másokkal együtt közös döntéseket hozhatunk.

A szerződéses viszony alapját képező döntésképeséghez szükséges ismeretekhez tehát hozzájuthatunk nemzeti vonatkozásban is. Az egyén képes alapvető ismereteket szerezni a másik nemzeti identitásának sajátosságairól. Következésképpen hozhat pozitív és negatív döntést vele kapcsolatban, azaz segítheti a másikat nemzeti identitásának fejlesztésben, avagy akadályozhatja ebben. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy maga a döntés pozitív, illetve negatív volta nem azonos a morálisan pozitív és negatív viszonyulással, minthogy a nemzeti identitás, más típusú identításokhoz hasonlóan, állhat morálisan ellentmondásos elemekből. Morálisan például aligha kötelezhető az egyén arra, hogy mások nemzeti identitása olyan elemeinek fejlesztését támogassa, amelyek emberek elpusztítását hirdetik nemzeti érvekre támaszkodva. Ugyanakkor mások agresszív nemzeti jellemvonásainak ellenzése nem jelenti egyben teljes

nemzeti identitásuk tagadását, és ami nem kevésbé fontos, nem jelenti annak a lehetőségnek a tagadását, hogy változtassanak addigi nemzeti értékrendjükön. A vita tehát nem eredményezi azt a törekvést, hogy a másik adja fel addigi nemzeti identitását, s váltson nemzetet. Csak azt eredményezi, hogy változtassa olyanná, amely alapján tiszteli mások nemzeti méltóságát.

A társadalmi elismerés, támogatás esszenciális jelentőséggel bír a morális jogok vonatkozásában. A morális pozíciók lényegileg azonosak a legális pozíciókkal, azaz alapjai az institucionális jogoknak is. Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy az egyén a társadalomtól függetlenül is jogokkal bír valamiféle természeti állapotra hivatkozva. A jogok ugyanis lényegüket tekintve társadalmiak. Ám a morális indoklás az intézményektől függetlenül is létezhet.²⁵⁵

Ugyanakkor a társadalmi elismerés feltétele a felek bizonyos értékeinek közössége. Következésképpen az elismerésből eredő institutionális jogok nem kerülhetnek ellentétbe az általánosan elfogadott liberális szabályokkal pusztán azon az alapon, hogy az alkotmányos egyetértés részeként elismerik mások nemzeti sajátosságait. „Nos, azt állítom, hogy a másodfokú szabályok egyszerre vannak alávetve a liberális és demokratikus elvárásoknak. Egyfelől olyan döntési eljárást kell körvonalazniuk, mely helyesen húzza meg a határt az egyén szuverenitása és a kollektív döntés autoritása között – tehát a liberális elvek fennhatósága alá tartoznak. Másfelől a közösség számára kell döntési eljárást adniuk, s a közösségnek kell elfogadnia őket a saját szabályalkotásának és szabálykezelésének szabályozására – tehát óhatatlanul kiterjed rájuk a demokratikus elvek fennhatósága is.”²⁵⁶

Ugyanakkor e viszonynak nyilvánvalóan kölcsönösnek kell lennie. Az emberi jogok formája ugyanis általában véve is abban rejlik, hogy a másokkal kötött megegyezés nyilvánvalóan, kinyilvánítottan a kölcsönös előnyöket szolgálja, feltéve, ha teljesítjük a kölcsönös kötelezettségeinket.²⁵⁷ A kölcsönösség elvének Bhikhu Parekh és Kis János álláspontja kapcsán már részletezett jelentősége éppen abban rejlik, hogy képesek vagyunk méltányosan igényelni és elismerni egymással szemben támasztott nemzeti jogainkat is, minthogy képesek vagyunk felismerni em-

beri jogi tartalmukat. Például számos emberi jog sem illeti meg egyenlően az embert, ha nincs nemzeti dimenziója.²⁵⁸

Az egyes emberi jogok kapcsán példaként említhetnénk a szólásszabadság és a nyelvi jogok kapcsolatát.²⁵⁹ Olyannyira nyilvánvaló e kapcsolat, hogy Bíró Gáspár azt állítja, hogy ha „a szabadsághoz való jog klasszikus megnyilvánulásait, vagyis a lelkiismereti, a szólás- és az egyesülési szabadság jogát a legtágabb értelemben vett választási jogként értelmezzük egy általános szintézis keretében”,²⁶⁰ akkor az identitáshoz való jogot kapjuk meg mint alapvető emberi jogot. Ez a tanulmány azonban magában a nacionalizmus eszméjében lát olyan elemeket, amelyek emberi jogi természetűek. Persze ebben az esetben nem állhatunk meg a klasszikusnak tekinthető szabadságjogoknál, nem is beszélve is a locke-i kivétel elvének fenyegető voltától. Egyrészt az emberi identitás a nemzeti identitásnál tágabb fogalom. Továbbá az emberi méltóságnak a nemzetre is kiterjeszhető elve, az egyén nemzeti méltósága arra az emberi morális képességre épül, amely révén meg tudja különböztetni egymástól a nacionalizmusnak az emberi jogok morális alapjaival összeegyeztethető és azokkal összeegyeztethetetlen elemeit. Azaz ily módon egyrészt a nacionalizmus egyes lényeges elemeire épül a jogvédelem koncepciója, másrészt kirekeszthetők belőle a nemzeti identitásnak az emberi jogokkal szembenálló elemei. Ugyanakkor Bíró Gáspár felfogásával kapcsolatban le kell szögezni, hogy a klasszikus emberi jogok nyilvánvalóan megjelennek a nacionalizmus számos elemében.

Az eddigiek során az is világossá vált, hogy a politikai jogok sajátos köre nélkül az egyén nem képes érvényesíteni ezen jogait, azaz az állam intézményeire és ezek révén közösségi akaratérvényesítési intézményekre van szüksége. Következésképp a nemzeti szempontból kisebbségben élők akkor bírnak egyenlő eséllyel a többséghez tartozókkal szemben, ha az állam intézményrendszere biztosítja részvételüket a kisebbség és a többség közös ügyeinek eldöntésekor, valamint biztosítja a lehetőséget, hogy dönthessenek saját ügyeikben. Vagyis indokolt a politikai jogok kiterjesztése a nemzeti sajátosságok egy jelentős körére, részben a közös döntéshozatal valamely formájában, például a föderatív berendezkedés, az egyetértési jog, a döntésekben való részvétel joga annak alapján, hogy az egyes megoldá-

sok milyen területen mennyire biztosítják az esélyegyenlőséget polgáraik számára azok nemzet sajátosságai, valamint a belőlük fakadó egyéni és csoportos képességeik alapján.

Az állam intézményrendszerének illetően módosítása azért szorgalmazható, mert az egyes nemzeti természetű jogok egyes területei olyan természetűek, hogy az állam eszközeinek igénybevétele nélkül érvényesíthetetlenek, vagy csak csökkentett mértékben érvényesíthetők.

Ugyanakkor persze meg kell vizsgálni, hogy az esélyegyenlőség kiterjesztése a polgári jogok nemzeti vonatkozásaira – a már tárgyalt morális érveken túl – rendelkezhet-e a polgárok politikai egyenlőségének elvére támaszkodó indoklással. A kérdésnek ebben az esetben úgy kell hangoznia, hogy vajon azok az egyének, akik az adott országban magukat valamely nemzeti kisebbséghez tartozónak tekintik, alkotói-e a népnek. És persze nem a szónak kultúrnemzeti felfogáshoz kötődő német értelmezésében (Volk), hanem abban az angolszász értelmezésben (people), amely a népet tekinti a politikai jogok alapjának. A „nép” akaratából megszülető államnak így kötelessége a nép tagjainak, azaz immár saját polgárainak jogvédelme. Feladata az is, hogy megteremtse boldogulásuk feltételeit. Ha azonban az adott kisebbség tagjai nem sorolódnak a néphez, akkor e személyek nemzeti sajátosságai nemcsak hogy nem alkothatják boldogulásuk feltételeit, hanem jogvédelemben sem részesülhetnek, hiszen az állam nem belőlük születik, nem olyan sajátosságaikból származik, amelyek az állam alapjainak minősíttetnek, és amelyek így a „nép” jellemzői közé kerülnek.²⁶¹

Svájci szemmel nézve az államot alkotó néppel kapcsolatban Thomas Fleiner-Gerster úgy fogalmaz, hogy a hobbes-i pozitívizmus és abszolutizmus túlértékelte az államot és az állam nyújtotta lehetőségeket. Ám ezzel a felfogással szemben nyilvánvalóan lehetséges a különféle népcsoportok integrálása. Svájc egy példája ennek.²⁶² Ha Fleiner-Gerster szerint a nemzetet szociológiai értelemben vizsgáljuk, akkor lehetséges több nemzet közös állama, például Nagy-Britannia, illetve egy nemzet több állama, például az arabok.²⁶³

Hozzátehetjük, hogy ha a más nemzetiségűeket nemzeti sajátosságaikkal együtt nem tekintjük a nép részének, akkor szerződéselméleti megfontolásból is a milli utilitarizmus következte-

téséhez jutunk, nevezetesen ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségek veszélyforrások, ezért esetükben érvényesíthető a locke-i kivétel elve. Ugyanakkor a nép az államnak nem a többségi akarat alapján forrása, hanem az alkotmányos egyetértés alapján.

Thomas Fleiner-Gerster a svájci modell alapján az egyes közösségek autonómiáját, valamint a föderalizmust, a demokrácia és a semlegesség közös politikai meggyőződését tartja. Erre épül együttélésük, és ez teszi egyáltalán lehetővé a köztük kialakuló szolidaritást. Ugyanakkor a nép rousseau-i modellje ezt nyilvánvalóan lehetetlenné teszi. „Egy teljesen tudatosan-akaratlagosan választott társulás fogalma, melynek moralitását a csatlakozás szabadsága alkotja, valamint egy organikus közösség ideálja, melynek fejlődése nem ismer tudatosságot, tervezést, s amelynek tagjai szentségtörésnek tekintik magát a gondolatot is, hogy a közösségi hagyományok elfogadása szabad választás tárgya lehet, nyilvánvalóan eltérő logikai rendbe tartozik, melynek egyikét a konstruktivista racionalizmus, másikat pedig a hisztorista tradicionalizmus címkéjével szokásos ellátni.”²⁶⁴

Ha azonban elfogadjuk, hogy a népet alkotó minden egyes egyén rendelkezik sajátosságait védő, a többség hatalma által kétségbe nem vonható jogokkal, és a népet a polgárok összessége alkotja, akkor aligha indokolt eltekinteni egyesek olyan jellemzőitől, amelyet mások esetében figyelembe veszünk az állam alkotásának elemei közt. Ez a feszültség az oka azoknak a vitáknak, amelyek a nemzeti kisebbségek ún. államalkotó szerepével függnek össze, kétségbe vonva vagy éppen ellenkezőleg, bizonyítva, például társadalmi súlyukra hivatkozva leszögezve, hogy „Az ország tehát az övék is, a nemzetiségek hazája is”.²⁶⁵

Más megoldás pedig aligha létezik, hiszen mint az megállapítható, a modern állam nemzetileg nem lehet semleges abban az értelemben, hogy eltekint polgárai nemzeti hovatartozásától, és nem érvényesíti polgárainak nemzeti sajátosságait működése során. Ha viszont polgárai eltérő nemzeti sajátosságainak érvényesítése egyben polgárai joga, akkor az államnak teret kell biztosítania e jogok egyenlő érvényesíthetőségéhez saját intézményrendszerében az őt alkotó polgárok nemzeti esélyegyenlőségének elve alapján.

***

E fejezetben az emberi jogok egyik egyetemességének okán módosítottuk kérdésünket. Összegzésül megállapítható, hogy az eredeti kérdésre – emberi jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai? – adandó válasz akkor feleltethető meg az egyetemesség követelményének, ha nem maradunk a kérdés szabta keretek között. Ha ugyanis csak a nemzeti kisebbségek nemzeti vonatkozású jogainak emberi jogi természetét próbáljuk igazolni, akkor óhatatlanul elszakítjuk azokat mások hasonló természetű jogaitól, akik csak annyiban különböznek a nemzeti kisebbségekhez tartozó egyénektől, hogy nem élnek kisebbségben.

Ezért nemcsak a nemzeti kisebbségek nemzeti vonatkozású jogait vizsgáljuk, hanem a nemzeti jogokat általában. Tehát kérdésünk úgy hangzik, hogy emberi jogok-e a nemzeti jogok, tartozzanak a velük élni kívánó személyek akár nemzeti kisebbséghez, akár nemzeti többséghez.

Ha feltételezzük, hogy a nemzeti jogok nem esnek minden elemükben kívül az emberi jogok körén, akkor mindenekelőtt azt kell megvizsgáljunk, hogy a nemzeti jogok morális alapjai közt találunk-e olyan elemeket, amelyek kapcsán indokolt lehet e jogok legalább egy részének emberi jogi minősítése. Ehhez azonban át kell gondolnunk az egyén nemzeti jogainak morális alapjait.

Először megvizsgáltuk a nemleges válasz politikai következményeit. Ha tehát nem emberi jogi természetűek a nemzeti jogok, azaz teljes egészükben kívül esnek az emberi jogok körén, akkor a liberális demokráciákban természetesen a mindenkori többség hatáskörébe sorolhatók. Ám a nemzeti jogokról ebben az esetben sem dönthet a mindenkori nemzeti többség, hanem – amint az már John Stuart Mill kapcsán kiderült – a mindenkori politikai többség hatalmába kerül a döntés, amely nem feltétlenül azonos a nemzeti többséggel. Ha pedig a mindenkori politikai többség dönthet a nemzeti jogokról, akkor azt nemcsak a nemzeti kisebbségek tagjainak vonatkozásában teheti, hanem a nemzeti többség tagjainak vonatkozásában is. Következésképpen az egyének nemzeti jogait a mindenkori politikai többség szabhatja meg. Akarata szerint természetesen különbséget is tehet az egyes egyének nemzeti mivolta között, eltérő érték-

csoportokba sorolva az egyes egyéneket, sőt akár egész társadalmi rétegeket, csoportokat. Dönthet az egyén nemzeti és kevésbé nemzeti besorolásáról, de teljesen ki is rekesztheti őt az adott nemzet köréből. Döntését ebben az esetben jogosnak kell elfogadnia, még ha helyteleníti is. Az érintettek csak egyféle eszközzel léphetnek fel ellene: politikai eszközökkel kell megkísérelniük a többségi hatalom megszerzését, és annak részeként a nemzeti mivolt meghatározásának jogát. E hatalom birtokában pedig megváltoztathatják a többségi hatalom korábbi birtokosának döntéseit, másként határozva meg a nemzeti jogok jellegét. Ebbe persze akár az a lehetőség is belefér, hogy akiket korábban nemzetileg magasabb szintű kategóriába soroltak, most alacsonyabba kerülnek, sőt akár ki is rekeszthetők a nemzet tagjai közül. Ez természetesen megtörténhet magukkal a besorolókkal, tehát a többségi hatalom gyakorlóival is, ha elveszítik a többség támogatását, majd ennek eredményeképpen a döntéshozatalban elfoglalt többségi pozíciójukat. Mivel tehát a nacionalizmus elemeinek katalógusa nem véglegesíthető, ezért a többségi döntéshozatal önkényes jellege sem zárható ki pusztán a döntéshozatal többségi jellege által.

A másik lehetőség annak a hipotézisnek a megvizsgálása, hogy a nemzeti jogok teljes egészükben emberi jogok. Ebben az esetben azonban a nemzeti elnyomás jogát is az emberi jogok közé kényszerülnénk sorolni, ami nyilvánvalóan képtelenség, még ha a nemzet jogainak ilyen értelmezése létező jelenség is.

A harmadik lehetőség, hogy a nemzeti jogok nem esnek teljesen kívül az emberi jogok körén, egy részük megfelel az emberi jogok feltételrendszerének. E lehetőség kapcsán mindenképp előtt azt kell megvizsgálnunk, hogy a nemzeti jogok morális alapjai közt találunk-e olyan elemeket, amelyek kapcsán indokolt lehet e jogok legalább egy részének emberi jogi minősítése. Ehhez azonban át kell gondolnunk az egyén nemzeti jogainak morális alapjait.

Nyilvánvalóan felvethető a kérdés, hogy az emberi jogok eddigi koncepciója tovább bővíthető-e egy újabb vitatott területtel. Ugyanakkor az emberi jogok elmélete a modern társadalom értékrendjének egyik legdinamikusabban fejlődő területe. A jog nem statikus elemek összege, hanem rendelkezik a növekedés és fejlődés képességével.²⁶⁶ Éppen ezért a jog olyan koncepció-

ja, amely nem számol e dinamikával, nem tekinthető kielégítőnek. Ha pedig az ember nemzeti méltóságának tisztelete morális joga, akkor indokolt felvetni a kérdés emberi jogi besorolását.²⁶⁷ De indokolt annak okán is, hogy a nacionalizmus az elmúlt századok és jelenünk egyik legjelentősebb politika és társadalomformáló eszméje.²⁶⁸ Éppen ezért az emberi egyenlőség és szabadság kereteinek megadása és biztosítása nélkül ezen eszmeáramlat által létrehozott renden belül aligha beszélhetünk szabad világról, akárcsak például a vallás szabadságának kivívása idején.

Ám a nemzetek jogának az egyén joga fölé emelése és egyben az egyetemes emberitől történő elszakítása azzal a következménnyel jár, hogy adott esetben a többségi nemzetek tagjai jelentős részének sem garantált a jogegyenlősége nemzeti jogai tekintetében. Javarészt azért, amiért a sajátjától eltérő nemzeti többség által dominált állam hatalma alá került. De az a lehetőség sem zárható ki, hogy a saját nemzete által dominált államban került politikai kisebbségbe, és ennek révén nemzetileg is diszkriminálják. Az ellentmondás nyilvánvalóan csak úgy oldható fel, ha a nemzetit kötjük mind az egyénhez, mind pedig az egyetemes emberhez azokon a pontokon, ahol ez lehetséges.

Tehát leszögezhetjük, hogy a modern állam sajátosságainak okán nem válhat el a fejlődés nemzeti szintjétől. Ezért az állam és nemzet egymástól való olyan elválasztása, amely az állam és az egyház estében történt, az emberi civilizáció mai szintjén nem lehetséges. Ahogy az állam és egyház egymástól való elválasztása elképzelhetetlen lett volna a rendi államszerkezetben, hiszen azzal a rendi állam több alapvető funkcióját képtelen lett volna ellátni, úgy a modern állam sem válhat el a fejlődés nemzeti szintjének számos elemétől.

Ebben az esetben azonban számolni kell azzal a következménnyel, hogy az állampolgári jogok egyenlősége a liberális demokráciákban sem szab gátat a többségi döntéshozatalnak nemzeti kérdésekben még akkor sem, ha az állam nem deklarálja nemzetállamnak magát, és úgymond semlegességre törekszik e kérdésben, sőt egyenesen tiltja az egyén nemzeti diszkriminációját, előírva az egyenlő bánásmód elvét. Egy helyen az állam ugyanis nem képes érvényesíteni a diszkrimináció tilalmát és az egyenlő bánásmód elvét, nevezetesen saját nemzeti vo-

natkozásainak terén. Ezeken a területeken döntenie kell, és a döntéshozatal többségi elve elé az állampolgári jogegyenlőség hagyományos elve alapján semmilyen gátat nem állít. A többségi elv érvényesülése pedig azzal a következménnyel jár, hogy a kisebbségbe szoruló nemzeti sajátosságok az állam intézményrendszerén kívülre szorulnak. A magánélet, valamint a közélet nem állami területein ugyan nem tiltja őket az állam, ám a hivatalos kommunikációból és az állami politika támogatási köréből történő kiszorulásuk a civilizáció mai fokán olyan hátrányt jelent számukra, amely ellensúlyozhatatlan. Az állampolgári jogok egyenlősége a nemzeti többség hatalmát, ennek eredményeképpen intézményesen is megjelenő többletjogait jelenti.

Ebben az esetben tehát az állampolgári jogok egyenlősége, ennek részeként a magukat nem a többségi nemzethez sorolók diszkriminációjának tiltása még nem jelenti tényleges esélyegyenlőségüket.

Az egyenlőség értéke ugyanis nem az egyenlőségben mint olyanban rejlik, hanem abban a kondícióban, hogy másokétól eltérő képességeinket gyakorolhassuk, vagyis az esélyegyenlőségben. Az egyéntől ugyanis nem lehet megtagadni lehetőségeit. Az egyenlő bánásmód elvének ezekből az eltérő sajátosságokból kell kiindulnia.

Többek között erre a problémára kínál megoldást Will Kymlicka álláspontja, nevezetesen az, hogy a nemzeti kisebbségek jogainak az emberi jogokkal mellérendelő viszonyba kerülve kellene kiegészíteniük egymást. Indoklásként leszögezi, hogy a klasszikus emberi jogok úgymond nem foglalkoznak a nemzeti kisebbségek jogaival, azaz semmit sem mondanak róluk. Ám a kisebbségi jogok jellege speciális bánásmódot igényel

A csoport ilyen jellemzése azonban több problémát eredményez. Egyrészt ez a csoport nyilvánvalóan tágabb, mint a nemzeti kisebbségek sajátosságainak köre, mivel magában foglalja a nemzet előtti társadalmi állapotban élőket is, ha kisebbségben élnek. Emiatt azonban nem lehet világosan megkülönböztetni a kisebbségek nemzeti természetű jogait például a törzsi jogoktól. Tehát a fogalom túl tág, és ezt Kymlicka egy későbbi írásában részben be is látja

Másrészt azonban túl szűk is a fogalom. Minthogy a csoport nem az ember nemzeti specifikumainak hordozója, csak a ki-

sebbségeké, ezért kell a kisebbségek sajátos jogait az emberi jogok mellé rendelnie. Így azonban elválasztja azokat a többséghez tartozók jogaitól, kiegészítő szerepet adva nekik. Ebben az esetben azonban a szocietális csoportok szerepe kapcsán indokolt jogok csak keretjogok lehetnek, a pontosítás mechanizmussai nélkül.

Harmadrészt a mellérendelés nehézzé teszi annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy mi alapján dönthetünk olyan helyzetben, amikor a kisebbség sajátos joga összeütközésbe kerül az emberi jogok valamelyikével vagy valamely csoport jogaival, főként ha a kisebbségek jogai keretjogok, és nem különíthetők el a nemzet előtti társadalmak szerkezeti formáitól.

Az elmélet ebben a formájában azonban nem képes megoldani a belső megszorítás és külső védelem problémáját.

A csoportspecifikus jogok anélkül, hogy összeillesztenénk őket a liberális demokrácia emberi jogi alapvetésével, lehetőséget nyitnak az alapjogok egyenlőségelvének megsértésére, illetve a csoport felbomlását eredményezhetik.

Ám, s ezt a szerző jól látja, a politikai szint nélkül a kulturális jogok irreálissá válhatnak. A problémát azonban nem a kulturális jogok feloldásával, hanem – a liberális állam szabályrendszerét betartva – a politikai jogokkal való kiegészítésükkel lehet megoldani.

A közösségi döntések számottevő része politikai vonatkozású, sőt az állam révén történik. Éppen ezért pusztán az emberi jogok általános fogalomkörén belül több megoldhatatlan probléma elé állítja az érintetteket. Ennek okán meg kell vizsgálni a nemzeti jogok polgári jogi jellegét.

Az állam intézményrendszerének olyan szerkezete híján, amelyik a többségnek és kisebbségnek egyaránt biztosítja a döntéshozatalban való effektív részvételt, valamint annak jogát, hogy ellenőrizze a másik fél cselekedeteinek törvényességét, sőt politikai tekintetben a helyességét, az emberi jogok is érvényesíthetetlené válnának. Ennek kapcsán felvethető, hogy az állam intézményrendszerében helyet kell kapniuk olyan intézményeknek, melyek révén különböző nemzetiségű polgárai, közösségi döntéseik révén, állami késleltetés nélkül fejleszthetik azon sajátosságaikat, amelyek közösségi természetűek. Ugyanakkor ezeknek az intézményeknek sem jellege, sem pedig mű-

ködési módja nem sértheti a liberális demokrácia intézményes alapjait. Azaz a kisebbségek intézményeinek is meg kell felelniük az alkotmányosság alapelveinek. Saját ügyekben is elfogadhatatlanok az alkotmányos demokrácia elveit sértő autonóm döntéseik, beleértve a „kisebbség kisebbsége” jogainak megkérdőjelezését. Tehát a kisebbségi közösség berkein belül is kialakulhat politikai kisebbség, és annak a liberális demokrácia alkotmányos szabályai értelmében a többség ellenzékét megillető jogokkal és intézményes garanciákkal kell bírnia. Nemzeti esélyegyenlőségük csak sajátos intézményekkel biztosítható, az állam intézményrendszerének részeként.